

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי-הרוח
החוג לבלשנות

המיליות *mi*-*fe* בוולשית מודרנית:
דיון ראשוני לקראת ניתוח תפקידן במבנה המסר

מטלה מסכמת לקורס מס' 41837: „נושאים נבחרים במבנה המסר”

מוגש אל: פאבל אזורוב

יודה רונן

מספר-סטודנט: 066372749

ירושלים, קיץ 2017

1 ❖ הקדמה

בעבודה זו אדון בקצרה בממצאים הראשוניים שעולים מבחינת תפקידן של המיליות הוולשיות *mi* ו-*fe* בקורפוס מסויים: הספר *Y Lôn Wen*, „השביל הלבן”, ספר-הזכרונות של קייט רוברטס [ROBERTS (1960)] (1985–1891), מהחשובות שבסופרים הוולשיים במאה העשרים.

ספר זה מגוון במיוחד מבחינה טקסטמטית, וכולל, בין השאר: רשמים אנתרופולוגיים חברתיים-תרבותיים, תמונות זכרון מהילדות והנערות, היסטוריה (הן כזו שמבוססת על מקורות מידע והן ממקור ראשון), הגיגים, תיאורים של דמויות בחייה, אנקדוטות (אמצעי חשוב שהמחברת משתמשת בו לעיגון טענות ואמירות כלליות באירועים קונקרטיים), תיאורים גיאוגרפיים, פרק שלם שמוקדש לתיאור משחקי-ילדים, ועוד. ראוי לציין שיצירתה של הסופרת מגוונת גם מבחינת הז'אנרים והמדיה: עיקר כתיבתה נרטיבי¹, אך היא כתבה גם מאמרים ומחזות, וכן יצא לאור ספר ובו חליפת-מכתבים שלה. למגוון זה ביטוי לשוני מובהק.

הסיבה שאני מדגיש את הגיוון היא הרלוונטיות שלו לביורר ערכן ותפקידן של המיליות הנדונות: כפי שכותב **ששה-הלי** [SHISHA-HALEVY (2015), §0.1], ערכן המדויק של המיליות תלוי מאוד ב(תת-)טקסטמה הנדונה, אפילו באידילוקט אחד. במאמר [שם] הוא מתאר את תפקידן של המיליות בנרטיב — באוספים של סיפורים קצרים ובשני רומנים מאת קייט רוברטס. ככל הידוע לי, תפקידן של המיליות לא תואר בעבר בטקסטמות שבקורפוס הנדון כאן.

אספתי את כל הדוגמאות של המיליות הנדונות בקורפוס (132 עבור *fe* ו-54 עבור *mi*) ובחנתי אותן לפי סביבות חבריות-טקסטואליות. למטרות של מחקר מעמיק יותר יש לבצע, כמובן, מיון שיטתי, ממנו ניתן להפיק מסקנות עדינות יותר.

1.1 ❖ אטימולוגיה

מנקודת מבט אטימולוגית-דיאכרונית, המוצא של *mi* ו-*fe* מעניין, ורלוונטי לתפקידן הסינכרוני. גם אם הסינכרוניה עצמאית מבחינת התיאור הבלשני, לדיאכרוניה כח הסברי שיכול להועיל להבנה הסינכרונית באופן משלים. לא אדון בבמה זו בדיאכרוניה של המיליות הנדונות², שהיא מורכבת ודורשת מחקר סינכרוני של תפקידן בשלבי-הביניים, אך הנקודה הרלוונטית היא שמוצאה של *fe* הוא מכינוי גוף שלישי (זכר)³ יחיד ומוצאה של *mi* הוא מכינוי גוף ראשון יחיד.⁴

1.2 ❖ סקירת ספרות

ברבים מספרי הדקדוק של השפה ההתייחסות אל המיליות הנדונות מצומצם, או נעדר. חלקם פוטרם אותן בהתייחסות אל *fe* כאל מאפיין דיאלקטלי דרומי ו-*mi* כצפוני (למרות שהם קיימים זה לצד זה באותם הטקסטים: במקרה דנן, בטקסט „צפוני” של סופרת מחבל *Arfon*), ו/או מתייחסים אליהן כאל „חסרות משמעות”, „חסרות

1 < סיפורים קצרים — שזיכו אותה בתואר *brenhines y stori fer*, „מלכת הסיפור הקצר” *brenhines ein llên*, מלכת ספרותנו” — ורומנים. גם אלה מגוונים, דוגמת נרציה הבנויה בפורמט של יומן בספר *Stryd y Glep*.

2 < לדיון דיאכרוני, ר' ריצ'רדז [RICHARDS (1938), §§36, 3(b), 135, 145] ות'ורן [THORNE (1993), §§80, 212IV, 336].

3 < נראה שבוולשית מודרנית כבר אין שריד של קשר למין הדקדוקי הזכרי כאן, אלא רק לדלוקוטיביות.

4 < בנוגע למוצאם של הכינויים האלה, ר' הערכים *mi* ו-*em* אצל פלילייב [FALILEYEV (2000)].

תפקיד", „אלמנטים סגנוניים" וכד'.⁵

התיאור החדש והמעמיק ביותר הוא **ששה-הלוי** [SHISHA-HALEVY (2015)], שמהווה הרחבה לעיסוקו בנושא שני עשורים לפני-כן, באקסקורסוס במאמר אודות וולשית תיכונה (SHISHA-HALEVY (1995, §3.2.1)). כאמור, מוקד הדיון שם הוא בנרטיב, תפקידן של *mi* ו-*fe* בדקדוק הנרטיב. להלן מבט-העל התמציתי שמופיע בהקדמה, עבור *fe* לפני פועל בעבר או באימפרפקט ו-*mi* לפני פועל בעבר:

Fe- signals:

- temporal distancing from the story-now, flashback, recollected episode and other cases of inserted memory narrative; narrated character's (and Narrator's) alienation (including for instance sarcasm and irony); Narrator's detachment (e.g. 'voiceover' and evidentiality cases)
- strong delimitation — breaking the narrative thread; halting narrative pace; reducing cohesion, loosening or disabling concatenation
- transition to internal narrative, to Comment Mode or Omniscient Narrator's Channel
- superordination (subsuming several functions). Rhematization. (With Imperfect) narrative apodotics. Sequelling, *dénouement* or wind-up.

Mi- is typical of:

- report; appreciation/evaluation. Reminiscent personalized narration. Locutive narration
- epistolographic narrative
- diary narrative
- emotionally involved narration. Confession. Reflection.

מלבד זאת, ראוי להזכיר שני דיונים נוספים ב-*mi* ו-*fe*:

- האחד הוא **תומס** [THOMAS (2006)], הדקדוק המקיף ביותר של השפה. יש שם דיון מעניין אך חָסר במיליות. נקודות התורפה העיקריות הן השארות בגבולות דקדוק המשפט, וערוב סוגי טקסט שונים ביחד.
- השני הוא **אוברי** [AWBERY (2004)], שעוסקת בשפה דבורה ולא מציגה מסקנות ברורות.

2 ❖ דיון

2.1 ❖ תכונות מבניות של המיליות הנדונות

נתבונן בכמה תכונות מבניות — התחלפותיות-פרדיגמטיות והצטרפותיות-סינטגמטיות — של המיליות הנדונות:

- הן מופיעות רק במבנים עצמאיים ודקלרטיביים, דהיינו לא בשלילה, לא בשאלה ולא בפסוקיות משועבדות.
- הן מצטרפות לפני פועל נוטה (כפי שנראה בטבלה בהמשך, ברוב המקרים הן מצטרפות לצורה סינתטית, לא פריפרסטית עם *bod* „להיות" + קונוורב) בדרגת צמידות (יונקטורה) גבוהה:
 - מלבד צורה קליטית של כינוי גוף מושאי, שום דבר לא יכול להכנס בין *mi* ו-*fe* והפועל.
 - המבנה *fe/mi* + (PRON-OBJ) + VERB כולל לניציה בעיצור הראשון של הפועל — סמן של צמידות (ר' **ששה-הלוי** [SHISHA-HALEVY (2003)]).
- מבחינה התחלפותית, הן *fe* והן *mi* אופציונליות (לא אובליגטוריות); דהיינו, בכל מקום שהן מופיעות, היא אפשר לכתוב את המבנה גם בלעדיון (עם „אפס", אם נשתמש במונח) וללא הלניציה.⁶ הבחירה בהן היא

5 < ר' **ששה-הלוי** [SHISHA-HALEVY (1995), §3.2.1] לרשימה של „דגלים לבנים" כאלה, שעבורנו מאותיתם, כמובן, „כאן יש משהו מעניין שדורש עיון".

6 < חריג יחיד, ככל הידוע לי, הוא השימוש ב-*mi* בהסגר, שהוא מחוייב, כפי שנראה בהמשך.

מאופיינת (marked) אל מול העדרן.

2.1.1 ✦ היחס המבני בין *mi* ו-*fe*

השאלה בדבר הניגוד בין *mi* ו-*fe* סבוכה. אמנם הן לא יכולות להצטרף אחת אל השנייה, אך אין הדבר אומר שהן בהכרח תמיד נמצאות בניגוד הנושא ערך מבני. כך, סביבות שונות – תחביריות וטקסטמטיות – יכולות להתוות ניגוד שונה, או אפילו העדר ניגוד.

בידוד הסביבות בהן אין ניגוד כשלב מקדים לתיאור ניגוד תפקודי הוא בסיסי בסדר העבודה של האסכולה הירושלמית; ר' רוזן [ROSÉN (2005), pp. 46–47].

2.1.1.1 ✦ גוף וזמן

לגוף ולזמן של הפועל יש קשר עם תפוצת השימוש ב-*fe* או ב-*mi*. נתבונן בטבלה הבאה, המחלקת את מופעי המיליות לפי הזמן הדקדוקי והגוף שבפועל שאחריהן בקורפוס:⁷

<i>fe</i>							<i>mi</i>						
person	total	tense					person	total	tense				
		AOR	PRET	IMPF	PLUP	<i>bod</i> *			AOR	PRET	IMPF	PLUP	<i>bod</i> *
1sg	7	1	5	1			1sg	29	17	2	2		8
1pl	5	1		3	1		1pl	3	3				
2sg	0						2sg	2					2
2pl	3	1		2			2pl	4	1		1	2	
3sg	87	2	50	28	2	5	3sg	15	3	7			5
3pl	4	1		2	1		3pl	1	1				
o	26		14	11	1		o	0					
total	132	6	69	47	5	5	total	54	25	9	3	2	15

כמה עובדות מספריות עולות בבירור מהטבלה:

• מבחינת הגוף:

- המילית *fe* נמצאת בקורלציה ברורה עם גוף שלישי יחיד ועם האימפרסונל (מסומן כגוף „o” בטבלה). אין הדבר אומר ש-*fe* לא קומפטבילית עם גופים אחרים, כפי שניתן לראות בטבלה.
- המילית *mi*, מצידה, נמצאת בקורלציה ברורה עם גוף ראשון יחיד (29 מופעים), כשאחריו הגוף השלישי עם 15 מופעים.

• מבחינת הזמן:

- רוב מופעי *fe* הם בעבר ובאימפרפקט.
- רוב מופעי *mi* באאוריטט, הקרוי בספרי הדקדוק גם „הווה” או „הווה-עתיד”, ובמבנים עם *bod*. הקשר בין *fe* והדלוקוטיבי ובין *mi* והגוף הראשון⁸ נשוע הן בהיסטוריה של המיליות והן, כפי שנראה בהמשך,

7 < בשל ההגבלה על היקף העבודה, ומכך גם על עומק הדיון, לא אדון במבנים הכוללים את *bod*, שגם שבהם מצויין זמן.
8 < ואולי באופן רחב יותר, גם האוריגו (המרכז הדאיקטי) של הגוף הראשון, שכולל את ההווה בציר הזמן. השו' המונח *nynéocentrique* אצל דמורט ופישון [DAMOURETTE and PICHON (1911-)]. נעיר ש-10 מתוך 17 המופעים של גוף ראשון יחיד בזמן aorist ה„הווי” הם במבנה מיוחד, של הסגר (ר' §2.3).

2.1.1.2 ✦ טקסטמטיקה

תחום זה טעון בדיקה עדינה יותר, אך אפילו הקריטריון הפשוט הבא מראה הבדל מובהק בין *mi* ר' *fe*: מספר המופעים בתוך מירכאות מול מספר המופעים מחוץ למירכאות.

- עבור *fe* כל הדוגמאות מלבד אחת (דהיינו, 131 דוגמאות) מחוץ למירכאות.
- עבור *mi* יותר ממחצית הדוגמאות (32 מתוך 54) בתוך מירכאות, כאשר שלוש מתוכן אינן בדיאלוג של ממש אלא בדיבור המושם כאילו בפי דמות. בחינה של הדוגמאות מחוץ למירכאות מראה שמרביתן (18) בטקסטמות השיחיות של המחברת, דוגמת ההגיגים או תיאור חייה הקהילה, ורק 4 מתוכן בנרטיב.
- זוהי אמנם חלוקה פשטנית, אבל ההבדל בין שתי המיליות בתפוצה הנדונה ברור. משמעות ישירה שנגזרת ממנו בשאלת הניגוד ביניהן היא שאין דין סינטגמות שנמצאות בתוך מירכאות, בהן אין (כמעט) ניגוד, כדין סינטגמות שנמצאות מחוץ למירכאות.
- בהקשר זה ראוי לציין שהדיאלוגים בקורפוס מעטים ביחס למרבית הסיפורים הקצרים והרומנים.

2.2 ✦ המילית *fe*

התפקיד המרכזי של *fe* בקורפוס הוא פוקוס פולרי על החיוב של הפועל שבא בצמידות אליה. פוקוס זה עומד ברובן המוחלט של הדוגמאות אל מול מבע קודם — בהיפוך גלוי או באופן אימפליציטי ועדין יותר — או אל מול מבע קודם שלא מכריע בין החיוב והשלילה באופן מוחלט, כאשר המבע עם *fe* מכריע לחיוב (*resolution*). קיימים תפקידים נוספים, שונים, הטעונים תיאור (ר' דוג' 13), אך הם מעטים מבחינה מספרית, ושוליים יותר מערכתית.

נתבונן בדוגמאות נבחרות, המסודרות באופן כללי מהתחום האקספליציטי לאימפליציטי:

- **דוג' 1:** אל מול אמירתה השלילית של המחברת, שהיא לא יודעת מי זרק את האפון, משיב המנהל בהדגשת החיוב על אותה לקסמה (*gwybod*, „לדעת“): „את כן צריכה לדעת“ („כן“ כאן בפרפרזה על *fe*).
- **דוג' 2:** אל מול הקביעה השלילית מוצב מקרה חריג שבו כן הזדמן לילדים לשחק במשחק (גם כאן, חזרה על אותן לקסמות: *cael* (דומה ל-*get* באנגלית), *chwarae*, „לשחק“ ושם המשחק).
- **דוג' 3:** דוגמה כפולה; כל *fe* מתייחס אל סינטגמה שלולה אחרת:
 - הראשון: סבא של המחברת לא הזמין את הכומר רווסון, אבל הוא כן בא, בכל זאת.
 - השני: אמנם לסבא מעולם לא נודע איך קרה הדבר, אבל מה שקרה באמת הוא כן וכך (תעלול כמפורט שם). השו' עם הדוגמאות העוסקות בהפתעה (10 ר' 11).
- **דוג' 4:** מצד אחד, ילד לא יכול לעשות דבר נגד עונש לא הוגן (לעת עתה), אך „בוא יבוא יום הנקמה“ (בחרתי לתרגם במבנה אינפיניטיב טאוטולוגי בעברית כפרפרזה ל-*fe*).
- **דוג' 5:** (אמנם) המנהל ניסה לדכא את השפה הוולשית בבית-הספר, אך היא כן נלמדה כנושא.
- **דוג' 6:** ניגוד של דרגה: היום היו עושים לו (רק) כך וכך, אך אז עשו לו כך וכך (חמור יותר).
- **דוג' 7:** ניגוד: מצד אחד היה לה מעט; מצד שני היא כן נתנה מהמעט שהיה לה, ועוד בנדיבות.
- **דוג' 8:** ניסה להעמיד פנים שהוא לא מתעניין ברומן שבעיתון, אך נתפס בקלקלתו. (*Geraint* שם וולשי נפוץ).
- **דוג' 9:** אמירה שמביעה חשש (אך לא בבטחון מלא) מאומתת בהערת שוליים (*resolution*).
- **דוג' 10:** הפתעה: אביה של המחברת עשה את הלא-יאמן, ולמרות כל הסיכויים (המשתמעים) אכן הצליח

להנצל.

- **דוג' 11:** הפתעה: מכל מה שיכול היה לקרות, קרה דבר מפתיע ונמצא בחור לא פחות ולא יותר מאשר ספר תנ"ך הנושא את השם קתרין קדוולדר.
 - **דוג' 12:** מצד אחד מובעת אמירה שנשללת (אמירה שבאופן אימפליציטי אנו מבינים שיש שטוענים אותה), אך היא מופרכת באמירה עם *fe*, שאכן גם בעבר היו נוהגים לדקלם ביחד.
 - **דוג' 13:** דוגמה שונה מהאחרות, גם מבחינת המבנה וגם מבחינת התפקיד. בשתי פסקאות, ממש לפני סוף הספר, יש תשעה מופעים של *fe*, בצפיפות. מהו הערך של *fe* כאן? האם מדובר באפקט רטורי מסויים? דרוש מחקר נוסף. בכל מקרה, ודאי שמדובר כאן במקרה השונה עקרונית מאלו האחרים שהצגתי, ואין להתייחס לכל *fe* בו בנפרד כישות עצמאית אלא להבין את התפקיד מתוך התייחסות למכלול.
- בשפות רבות, ובכללן הוולשית, קיימות קונויקציות המביעות הנגדה (בעברית, „אבל“, „אלא“, „אך“, „אמנם“ וכד.). באופן לא מפתיע, קיימת קורלציה מסויימת בין לבין *fe*. כרבע ממופעי *fe* בקורפוס באים ביחד עם קונויקציה כזאת: 20 מופעים של *ond fe* („אבל“), 10 מופעים של *ond ... fe* (דהיינו, לא בצמידות אלא עם סינטגמה המפרידה ביניהם) ומופע יחיד של *either ... fe* (מילה קרובה אל *ond* מבחינה תפקודית והצטרפותית). 101 מופעים, לעומת זאת, לא כוללים קונויקציה כזאת, ומופעים רבים של *ond/either* לא מצטרפים אל *fe*, שהיא כאמור מאופיינת אל מול העדרה.

2.3 ❖ המילית *mi*

אם ל-*fe* תפקיד שנמצא בברור בתחום מבנה המסר, *mi* רחוקה יותר, ותפקידה גם פחות ברור לי. תחילה, נתבונן בסביבה שבה *mi* מחוייב: הסגר שמופיע אחרי או בתוך אמירה ומביע התייחסות של הדובר אל הנאמר, תמיד בגוף ראשון יחיד ובזמן אאוריטס. מתוך 54 מופעי *mi*, מדובר בעשרה: 7 עם *credaf*, „אני מאמין/ה“, אחת עם *tybiaf*, „אני חושב/ת, נראה לי“, אחת עם *gwn*, „אני יודע/ת“ ואחת עם *gwranta*, „אני בטוח/ה“. נשים לב לכך שבקורפוס המבנה משמש רק בטקסטמות השיחיות של המחברת. דוג' 14 מהווה דוגמה למבנה (ההסגר נטוע בתוך האמירה: „היה לה אח“ וגו'); דוג' 15, לשם השוואה, מהווה דוגמה לשימוש אחר ב-*credur*, „להאמין“, עם משלים של פסוקית תוכן בצורה שמנית-אינפיניטיבית, ללא *mi*.

בדוגמאות 16 ו-17 ניתן לראות את *mi* בשיח בין דמויות כאשר יש מעורבות רגשית עזה (ההקשר לדוגמה הראשונה: בנה של הדוברת, אמה של קייט רוברטס, מת ובאים מכובדי הכפר לבית רוברטס ומספרים שהם יקיימו טקס לזכרו). בדוגמאות 18 ו-19 הבטחות שמבטיחים הדוברים בדיאלוג.

מילית זו טעונה בחינה מעמיקה יותר, אך ככלל נראה שהכללותיו של **ששה-הלוי** [SHISHA-HALEVY (2015)] בנוגע לסובייקטיביות של *mi* תקפות גם כאן.

2.4 ❖ סיכום

- אם נסתכל על תפקידי *mi* ו-*fe* נראה שיש המשכיות מהמוצא הדיאכרוני שלהן לערכן הסינכרוני:
- זו מוצאה בכינוי גוף שלישי יחיד; זו מוצאה בכינוי גוף ראשון יחיד.
 - זו עיקר שימושיה דלוקוטיביים (גוף שלישי יחיד והאימפרסנול); זו עיקר שימושיה בגוף ראשון יחיד.⁹
 - זו משמעותה הכללית, „אובייקטיביות“; וזו „סובייקטיביות“.

9 < נראה שהעדר פעלים בגוף שני יחיד אחרי *fe* הוא חוסר מקרי בתייעוד בקורפוס הנדון; יתכן שהעדר אימפרסנול אחרי *mi* אינו מקרי אלא מבני: דרושה בדיקה על קורפוס רחב יותר.

• זו נמצאת בספירה החיצונית; וזו בפנימית האגר-צנטרית.

• זו מרכזה הטקסטמטי לא בדיאלוג; ולזו מופעים רבים בדיאלוג גופא.

אם כך, נראה שתפקידה של *fe* במבנה המסר, כסמן של פוקוס פולרי, נובע מהיותה „אובייקטיבית”: עיגון הקביעה בעולם החיצוני, כאמת. זהו גלגול מעניין של כינוי-גוף ותפקיד מעניין סינכרונית. לעניות דעתי, לשיפור ההבנה של *fe*, על דקויותיה בטקסטמות השונות, פוטנציאל מעשיר לחקר מבנה המסר בוולשית; הבנה של היחס המבני מול *mi* תאיר את תפקידי שתיהן מבחינה מערכתית.

לסיום, בנימה אישית: הדיון הראשוני שבעבודה זו יכול להוות נקודת-מוצא למחקר מעמיק יותר שאני מקווה לבצע בעתיד (אולי כחלק מהדוקטורט שלי, שעוסק בבלשנות הטקסט בוולשית מודרנית: אפיון של טקסטמות והממשק ביניהן).

מקורות

- AWBERY, G. M. (2004). 'Clause-Initial Particles in Spoken Welsh'. In: *Journal of Celtic Linguistics* 8, pp. 1–14. URL: <http://www.ingentaconnect.com/content/uwp/jcl/2004/00000008/00000001/art00001>.
- DAMOURETTE, Jacques and Édouard PICHON (1911-). *Des Mots à la Pensée: essai de grammaire de la langue française*. Paris.
- FALILEYEV, Alexander (2000). *Etymological Glossary of Old Welsh*. Vol. 18. Buchreihe der Zeitschrift für celtische Philologie. Max Niemeyer Verlag.
- RICHARDS, Melville (1938). *Cystrawen y frawddeg Gymraeg*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.
- ROBERTS, Kate (1960). *Y Lôn Wen: Darn o Hunangofiant*. Dinbych: Gwasg Gee. 154 pp. ISBN: 9780000179913.
- ROSÉN, Haiim B. (2005). 'The Jerusalem School of Linguistics and the Prague School'. In: SWIGGERS, Pierre. *Haiim B. Rosén: bio-bibliographical sketch: bio-bibliographical sketch*. Ed. by Pierre SWIGGERS. Vol. 8 (N.S.) *Biobibliographies et exposés*. Leuven: Peeters. ISBN: 90-429-1695-8.
- SHISHA-HALEVY, Ariel (1995). 'Structural Sketches of Middle Welsh Syntax (I): the converter systems'. In: *Studia Celtica* XXIX, pp. 127–223.
- (2003). 'Juncture Features in Literary Modern Welsh: cohesion and delimitation — problematik, typology of exponents and features'. In: *Zeitschrift für celtische Philologie* 53, pp. 230–258.
- (2015). 'Work-Notes on Modern Welsh Narrative Syntax (I) — *fe*- and *mi*- Revisited: from macro-syntax to narratology'. In: *Journal of Celtic Linguistics* 16, pp. 81–111.
- THOMAS, Peter Wynn (2006). *Gramadeg y Gymraeg*. Adargraffwyd gyda mân ddiwygiadau. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru. x+837. ISBN: 0-7083-1345-0.
- THORNE, David A. (1993). *A Comprehensive Welsh Grammar: Gramadeg Cymraeg Cynhwysfawr*. 1st ed. Oxford: Blackwell. ISBN: 0-631-16408-1.

[...] Try'r ysgolfeistr yn ei ôl a gofyn i mi yn Saesneg pwy a'i taflodd. Dywedaf **na wn**, a rhoi fy nwy wefus ar ei gilydd yn dynn. '**Fe ddylech wybod**,' medd ef, a rhoi dwy gansen gïaidd i mi, un ar bob llaw, mor galed ag y gall. Ond nid wyf yn crïo. Deil fy ngwefusau yn dynn ar ei gilydd. [...]

(p. 1: *Darluniau*)

Ni chaem gyfle i chwarae 'tonnau'r môr yn aml, gan fod yn rhaid cael styllen go fawr a chref i'w chwarae. Ar yr unig achlysur imi gofio adeiladu tŷ newydd yn agos inni, **fe gawsom ddigon o chwarae tonnau'r môr**.

(p. 6: *Chwaraeon Plant*)

Teip gwahanol iawn oedd y Parch. Henry Rawson Williams, Betws-y-Coed. Dywedai ef bethau a gyrhaeddai'n o ddwfn, megis, pan ddywedodd yn Rhosgadfan nad oedd gan y blaenoriaid yno ddim gwell i siarad amdano na'r tywydd. Digiodd hyn fy nhaid, ac ni roddodd gyhoeddiad iddo wedyn. Ond **fe ddaeth Mr. Williams i Rosgadfan ym mlwyddyn cyhoeddiadau fy nhaid er hynny**, ac ni chafodd ef ei hun byth wybod sut. Ond **fe aethai blaenor ieuanc i'r cyfarfod misol gyda'm taid ac aeth i'w boced am ei ddyddiadur**. Aeth at Mr. Rawson Williams a chael cyhoeddiad ganddo, a medru rhoi'r dyddiadur yn ôl yn ei boced heb i'm taid sylwi dim.

(p. 4: *Diwylliant a'r Chapel*)

Beth a all plentyn ei wneud yn erbyn cosb nas haedda? **Yr ateb yw dim**, ar hyn o bryd. Ond **fe ddaw dydd dial**, fel yr oedd y stori yn y papur newydd yn dweud.

(p. 1: *Darluniau*)

[...] The headmaster turns back and asks me in English who threw the pea. I say **I don't know**, and keep my lips tight together. '**You should know**,' he says, and he gives me two fierce strokes of the cane, one on each hand, with all his might. But I don't cry. I keep my lips tight shut. [...]

(ch. 1: *Pictures*)

We did not often get the chance to play 'waves of the sea, as you needed quite a big, strong plank to play. The one time I remember a new house being built near us, **we had plenty of playing 'waves of the sea'**.

(ch. 6: *Children's Games*)

The Reverend Henry Rawson Williams, Betws-y-coed, was quite a different sort. He said things that cut deep, such as when he said in Rhosgadfan that the deacons had nothing better to talk about than the weather. This offended my grandfather, and **he did not offer him an engagement after that**. Even so, **Mr Williams did come to Rhosgadfan the year my grandfather was arranging the engagements, and he never understood how**. A young deacon attended the monthly meeting with my grandfather, and he took his diary from his pocket. He approached Mr Rawson Williams and fixed an engagement, and managed to put the diary back in my grandfather's pocket without his noticing.

(ch. 4: *Culture and the Chapel*)

What can a child do against unjust punishment? **The answer is nothing**, at the time. But **the day of vengeance will come**, as the story in the newspaper said.

(ch. 1: *Pictures*)

1

2

3

4

[...] Cofiaf i'r prifathro geisio am un wythnos ein rhwystro rhag siarad Cymraeg, drwy ein curo os gwnaem hynny. Ond dim ond am wythnos y parhaodd hynny. Mae'n debyg iddo weld ei bod yn anobeithiol ein rhwystro. **Fe** ddysgid y Gymraeg inni fel pwnc, gramadeg a chyfieithu yn unig, allan o ryw lyfr coch. [...]
(p. 5: *Mathau Eraill o Ddiwylliant*)

[...] I remember the headmaster trying for one week to stop us speaking Welsh by beating us when we did. It lasted just a week. He probably saw that it was useless to stop us. Welsh was taught as a subject, just grammar and translation, out of a red book. [...]

5

(ch. 5: *Other Kinds of Culture*)

[...] Heddiw, mae'n debyg y daethai'n rhydd gyda cherydd. Eithr **fe**'i hanfonwyd i garchar. [...]
(p. 11: *Hen Gymeriad*)

[...] Today he would probably have been let off with a caution. But he was sent to prison. [...]

6

(ch. 11: *An Old Character*)

Heddiw, byddaf yn meddwl mwy amdani hi nag am yr un o'm hynafiaid, oblegid i Ffawd fod mor angharedig wrthi, ac iddi hithau fod mor garedig ei hun wrth bawb. O'r mymryn a oedd ganddi **fe** roddai yn hael, caech groeso a charedigrwydd bob amser yn ei thŷ, ac ni wyddai pa bryd i stopio rhoi.
(p. 7: *Fy Nheulu*)

Today, I think about her more than any of my forefathers, because Fate was so unkind to her and she was so kind to everybody. What little she had she gave generously, and you would always have a welcome and kindness in her house, and she did not know when to stop giving.

7

(ch. 7: *My Family*)

Cymerai arno nad oedd y nofel a redai yn y papur yn ddim ond sbwriel. Ond **fe**'i daliwyd ryw ddiwrnod. Fy mam ac un o'm brodyr yn dadlau ynghylch rhyw Geraint yn y nofel a'm tad yn torri'r ddadl iddynt!
(p. 8: *Fy Nhad*)

He pretended that the novel serialised in the paper was just rubbish. But he was caught out one day. My mother and one of my brothers arguing about some Geraint in the novel, and my father settling the argument for them!

8

(ch. 8: *My Father*)

[...] Ond yr oedd gwaeth peth wedi digwydd yn y twll — yr oedd partner fy nhad, Wil Tom o Ben-y-groes, wedi ei anafu yn ddifrifol yn ei gefn. 'Mae wedi ei chael yn ofnadwy,' medd nhad, 'mae arna i ofn y bydd yn gripil weddill i oes.' (***Fe** wireddwyd hyn)

[...] But worse happened in the pit below — my father's partner, Wil Tomos of Pen-y-Groes, has a serious injury to his back. 'He is terrible,' said my father, 'I'm afraid he'll be crippled for life.' (*This turned out to be true.)

9

(p. 1: *Darluniau*)

(ch. 1: *Pictures*)

¶ Un tro, cyn fy ngeni i, aeth i wneud rhywbeth uwchben y twll yn yr awr ginio, llithrodd y trosol o'i law a syrthiodd yntau i lawr i'r twll. Ond bu'n ddigon hunanfeddiannol i geisio gafael mewn darn o graig, ac **fe** lwyddodd. Cryn orchest oedd gallu dal ei afael felly â'i ddwylo, hyd oni ddeuai rhywun i'w waredu. Ond **fe** wnaeth, er y tystiai ei fysedd beth a gostiodd yr ymdrech iddo. [...]

¶ Once, before I was born, he went to do something above the pit in the dinner hour and the crowbar slipped from his hand and he fell towards the pit edge. But he had enough presence of mind to try and grasp a rock, and it worked. It was some feat to grab that rock and hold on until someone came to rescue him. But he did it, and his fingers bore witness to the effort it cost. [...]

10

(p. 8: *Fy Nhad*)

(ch. 8: *My Father*)

[...] Yr oedd yno dwll mawn o dan y simnai fawr wedi ei orchuddio â phapur. Tynnwyd y papur, ac yn y twll fe ddowd o hyd i un o'r cyfieithiadau cyntaf o'r Testament Newydd, a'r enw ar ei glawr oedd 'Catherine Cadwaladr'. [...]

(p. 7: *Fy Nheulu*)

Nid peth diweddar yw cyd-adrodd. Bob hyn a hyn, fe adroddai'r holl ysgol Sul, yn blant a phobl mewn oed, y Deg Gorchymyn neu Weddi'r Arglwydd gyda'i gilydd.

(p. 4: *Diwylliant a'r Capel*)

Ond fe grynodd gwythiennau'r corff marw ychydig. Daeth yn fyw. Fe deimlais y boen, fe deimlais y llawenydd, fe deimlais y siom. Bùm yn chwerthin, bùm yn wlo, bùm yn ddig. Bùm yn sgwrsio ar aelwyd Maes-teg, clywais yr acenion, clywais y Gymraeg yn ei harddwch.

A dyma fi'n ôl ar fy aelwyd yn Ninbych, fe aeth y pry yn ôl rhwng dalennau'r llyfr. Fe dawodd y lleisiau. Ond fel pan oeddwn blentyn, yr wyf yn synfyfrio ac yn poeni. A ddywedais i'r gwir? Naddo. Fe'm cysurais fy hun ei bod yn amhosibl dweud y gwir mewn hunangofiant. Gadewais y pethau anhyfryd allan. Yr oedd yn fy hen ardal bethau cas, yr oedd yno bethau drwg, yr oedd yno bobl annymunol. Ond petawn i'n sôn amdanynt fe fyddai eu teuluoedd am fy ngwaed, ac fe'm cawn fy hun mewn llys barn. Ymateliais am fod arnaf ofn. Ofn yw ein gelyn mwyaf, yn ifanc ac yn hen.

(p. 13: *Y Darlun Diwethaf*)

[...] Below the big chimney there was a peat hole covered up with paper. The paper was removed, and in the hole was discovered one of the earliest translations of the New Testament into Welsh, and the name inside the cover was Catherine Cadwaladr. [...]

(ch. 7: *My Family*)

Choral recitation is not new. From time to time the whole Sunday school, children and adults, would recite the Ten Commandments or the Lord's Prayer together.

(ch. 4: *Culture and the Chapel*)

But the arteries of the dead body quivered a little. It came back to life. I felt the pain, felt the joy, felt the disappointment. I have laughed, I have cried, I have been angry. I have been talking on the hearth of Maes-teg, I heard the accents, heard the Welsh in its beauty.

And here am I back on my hearth in Denbigh, and the fly has gone back between the pages of the book. The voices have fallen silent. But as when I was a child, I am musing and worrying. Have I told the truth? No. I comfort myself that it is impossible to tell the truth in an autobiography. I left out the ugly things. There were in my old neighbourhood foul things, bad things, and bad people. But if I spoke of them their families would be after my blood, and I would find myself in a court of law. Fear held me back. Fear is our greatest foe, in youth and in age.

(ch. 13: *The Final Picture*)

11

12

13

המילית מי

Ond am fy nain y soniwn; yr oedd ganddi hi deulu tua'r Waun-fawr o hyd, un chwaer iddi a gofiat yn arbennig (caf sôn amdani eto) ac yr oedd ganddi frawd, mi gredaf, yn byw yno, a'i fab ef oedd Mr. Evan Evans, teiliwr, a fu farw yn y Waun-fawr yn 1916, yr oedd ef felly yn gefnder i'm tad.

(p. 7: *Fy Nheulu*)

But it was about my grandmother that I was talking; she still had family around Waun-fawr, I remember one sister in particular (I will talk of her later) and she had a brother, I believe, living there, and his son was Mr Evan Evans, a tailor, who died in Waun-fawr in 1916, and therefore one of my father's cousins.

(ch. 7: *My Family*)

14

Credaf fod llai na chan mlynedd er pan alwyd ein pentref ni yn Rhosgadfan, ac i bobl o'r tu allan, ardal Rhostryfan oedd y cwbl.
(p. 2: *Fy Ardal*)

I believe it is less than a hundred years ago that our village was named Rhosgadfan, and to outsiders it was all Rhostryfan.
(ch. 2: *My Neighbourhood*)

15

'Cyfarfod coffa i bwy? Os cofio, mi allasech gofio fy hogyn i pan oedd o'n fyw. Mi fuo ar wastad ei gefn am bum mis o amser, a ddaru'r un ohonoch chi anfon cimint â gair iddo fo, er i fod o cystal â neb o'r fan yma am fynd i foddion gras. Mi gwelodd James Jones, Croesywaun, o unwaith yn Bebbington, ac mi anfonodd o lythyr iddo fo wedi clywed i fod o wedi i glwyfo.'
(p. 9: *Fy Mam*)

'A memorial service for whom? If you're remembering, you could have remembered my boy when he was alive. He was flat on his back for five months, and neither of you sent so much as a word to him, though he was as good as anyone round here at attending services. James Jones, Croesywaun, visited him once in Bebbington, and he sent him a letter when he knew he was injured.'
(ch. 9: *My Mother*)

16

'Y droell yna yn y siambar ydy'r un ddaru mam dreio nyddu efo hi, a chael clewtan gynnoch chi am fusnesu?'
'D ydw i ddim yn cofio am y glewtan, ia, honna ydy'r droell.'
'Mae mam yn cofio o hyd. Mae'n rhaid 'i bod hi'n brifo.'
'Mi'r oedd hi'n 'i haeddu hi reit siŵr. Wyt ti'n helpu dy fam?'
Nid wyf yn hoffi dweud 'Ydw' rhag ofn nad wyf yn gwneud digon.
'Mi wnes i smonath wrth helpu y diwrnod o'r blaen.'
Edrych nain arnaf a'i llygaid fel dau lafn o ddur glas.
'Be wnêst ti?'
'Golchi'r badell does efo chadach llestri ac mi aeth y toes i mewn i'r cadach i gyd a'i neud o fel tasa'i lond o o falwod.'

'Is that spinning wheel in the chamber the one Mam tried to spin with, and had a clout from you for interfering?'
'I don't remember the clout, but yes, that is the wheel.'
'Mam still remembers it. She must have been hurt.'
'I gave her what she deserved [lit. she deserved it], certainly. Do you help your mam?'
I don't like to say 'Yes', in case what I do isn't enough.
'I made a mess helping the other day.'

17

'Mi'r wyt ti'n gwbod erbyn hyn mai crafu padell does efo dy winedd sydd eisio.'
'Ydw.'

Nain looks at me with eyes like two blades of blue steel.
'What did you do?'
'I washed the dough bowl with a dish cloth and I got the dough stuck in the cloth [lit. the dough went into the cloth] and it was like a pile of snails.'
'So now you know that you should scrape the bowl with your fingernails.'
'Yes.'

(p. 1: *Darluniau*)

(ch. 1: *Pictures*)

Dywedodd y meddyg wrth mam ar un o'r achlysuron hyn: 'Os bydda i byw ar ych ôl chi, mi ofala i y cewch chi gofgolofn ar ych bedd.' Ond bu ef farw flynyddoedd lawer o flaen mam.
(p. 9: *Fy Mam*)

The doctor said to Mam on one such occasion, 'If I outlive you I'll make sure you have a monument on your grave.' But he died many years before Mam.
(ch. 9: *My Mother*)

18

Mae'r lleuad yn ddisglair pan awn allan, ond mae golau disgleiriach na golau'r lleuad o'n blaenau. Mae dyn yn gwerthu llestri ar ochr y ffordd a chylch bychan o bobl o'i flaen. Mae ganddo fflamdorch swllyd wrth ei ochr, ac mae ei wyneb ef i gyd yn y goleuni. Mae'n siarad fel melin ac yn lluchio'r platiau i'r awyr yn gylch, un ar ôl y llall, ac yn eu dal cyn iddynt ddisgyn.

'Faint amdanyn nhw?' medd y dyn, 'rhai ffres yn boeth o'r popty, **mi gynhesan** ych dwylo chi ar noson oer.'

(p. 1: *Darluniau*)

The moon is shining as we go out, but there's a light brighter than moonlight before us. A man is selling dishes beside the road, with a small circle of people before him. There is a noisy flame-torch beside him, lighting his face. He's grinding talk like a mill and juggling the plates in a circle in the air one after another, and catching them before they fall.

'How much for these?' asked the man, 'new and hot from the kiln to warm [lit. **they will warm**] your hands on a cold night.'

(ch. 1: *Pictures*)